

A UNIOS

Nº 22

ABRIL 2017

ASOCIACION CULTURAL

Pineiróns

O TERRITORIO NO MUNDO MARÍNEIRO

Por: Francisco Calo Lourido

A verba territorio leva implícita un senso de propiedade. É un concepto perfectamente claro e delimitado no ámbito terrestre, xa que un medio físico estable e, aparentemente, inmutable se presta ao trazado de límites ben definidos por medio de accidentes xeográficos relevantes. Todo está medido, triangulado e cartografado, o que non impide que se sucedan reclamacións como as existentes entre O Grove e Sanxenxo para dirimir a propiedade da Lanzada. Iso é o territorio: un espazo xeográfico sobre o que unha comunidade, un grupo humano ou, neste caso, un concello pode exercer dereitos de propiedade.

O istmo da Lanzada, causa de litigio entre os concellos de Sanxenxo e O Grove.

O territorio máis pequeno da administración eclesiástica é a parroquia e todos coñecemos a súa enorme importancia no mundo galego, onde as case 3.800 parroquias funcionan tamén como divisións dos respectivos municipios. Unha parroquia labrega ten un núcleo, onde se ergue a igrexa e, habitualmente, uns lugares, aldeas ou barrios que ocupan un territorio físico cuns lindeiros moi ben delimitados, sobre todo se as aldeas que a compoñen están moi diseminadas. Iso ten a súa razón de ser no interese por evitar que un lugar, máis próximo á igrexa doutra parroquia decida mudar para ela. Por iso as parroquias con só un núcleo non precisan lindeiros tan claros. Un elemento esencial das igrexas é a campá, ata o extremo de figurar a miúdo na documentación a expresión “sub sino” como sinónimo de freguesía. Se desde un lugar non se escoita nunca o sino da súa parroquia é como se non pertencese a ela e, se pola contra se escoita o

da veciña, corre o risco de se xunguir a ela. As igrexas tardaron séculos, ata a arte románica, en incorporar na súa estrutura unha torre para a campá polo que o habitual era pendurar esta nunha árbore ou nunha torre exenta e máis ou menos afastada da igrexa. Na miña vila de Porto do Son, a igrexa chanta os seus alicerces na area da praia a carón dun outeiro que, aínda hoxe, se coñece co nome de Monte do Sino. Consérvanse moitas torres de campás exentas e, habitualmente, colocadas nun lugar máis elevado que a propia igrexa.

A vida desenvólvese no marco da freguesía. Alí están as casas, as fincas, os agros, os lameiros... Todo ben comunicado por unha rede viaria estruturante, desde os sinxelos vieiros, carreiros ou camiños de pés, pasando polos de carro, polos reais ou enlousados, ata as actuais estradas. Todo está no seu lugar, formando parte dun orde conseguido ao longo de milenios de acción antrópica modelando e humanizando a natureza. Todos os veciños se coñecen e saben perfectamente onde rematan as súas propiedades e principian as dos demais e ninguén dubida de quen era a mazá que apañou e vai roendo polo camiño. Todo ten dono e todos saben a quen pertence cada palmo de terra.

Na liña costeira temos o remate, a derradeira fronteira. A partires de aí todo é mar, desaparecendo os accidentes xeográficos, as marcas e os camiños. A seguridade física da terra deixou de existir, mostrándose a superficie da auga como algo aparentemente homoxéneo, sen límites e, conseguintemente, sen dono. Por iso o mar non era, en puridade, un territorio, xa que ninguén tiña propiedade sobre el. No Dereito Romano, o mar e os peixes eran *res communis*, eran cousa de todos, polo que a pesca era de quen pescase e ninguén, nin o estado, se podía apropiarse das augas. A literatura romana está chea de citas ao respecto. Velaí unhas mostras: “Por que me impides a auga? A utilización das augas é pública. A natureza non fixo privado nin o sol, nin o aire, nin as suaves ondas” (Ovidio, *Matamorfosis*, VI, 349-351); “efectivamente, que hai tan propio de todos como o aire para os vivos, a terra para os mortos, o mar para os navegantes e a costa para os naufragos?” (Cicerón, *Pro Sex. Roscio Amerino*, XXVI, 72); “o mar é sen dúbida común para todos” (Plauto, *Rvdens*, IV, iii, 39 ss.); “sexan para todos libres o mesmo as augas que o aire” (Virxilio, *Aeneidos*, VII, 230).

Nas Partidas de Afonso X o Sabio diferénciase moi ben o que é un ben común do que é un ben público (praza, camiño, edificio...). Na Lei III do Título XXVIII da Terceira Partida lemos: "Las cosas que comunalmente pertenecen a todas las criaturas que viven en este mundo son estas, el aire, y las aguas de la lluvia, y el mar, y su ribera. Cualquier criatura que viva puede usar de cada una de estas cosas, según que le fuere menester y puede todo hombre aprovecharse de la mar, y de su ribera, pescando o navegando". Isto foi sempre así, desde Roma ata a Lei de Augas de 3 de agosto de 1866, cando o mar deixa de ser considerado *res communis* e pasa a ser "ben de dominio nacional". É por iso, porque o mar é común e a pesca *res nullius*, é dicir, de ninguén ou, o que é o mesmo, de quen a colla, polo que ao longo dos séculos sempre se concedeu liberdade de pesca a todos. Contra isto, xurdiron unha sucesión de corporacións que pretenderon apropiarse en monopolio da explotación pesqueira, quixeron, contra todo dereito, territorializar unha zona de mar en beneficio exclusivo. Pensemos na Confraría do Corpo Santo de Pontevedra que exerceu xurisdición sobre tres rías, desde Os Tranqueiros de Aguiño ata As Estelas de Baiona e Afonso X chegou a ordenar "que se desaten las confradrías", é dicir, que desaparezan estas asociación monopolísticas que actúan contra a lexislación vixente desde Roma. Estes conceptos de *res communis* e *res nullius*, aínda que semellan confundirse, son moi diferentes do acuñado nos inicios do capitalismo, en 1609, por Grocio (considerado pai do dereito internacional xunto co español Francisco de Vitoria) como *mare liberum*, xa que o que realmente el estaba defendendo eran os intereses comerciais de Holanda fronte aos de Inglaterra, España e Portugal. O tamén xurista e político inglés Jhon Selden opoñíase a Grocio co seu *mare clausum* (1635).

A intención de territorializar o mar estivo sempre presente, chegando os países costeiros a reclamar para si, como parte do seu territorio "seco", "emerxido", as augas próximas. Cando o Tratado de Utrecht de 1713 aínda no existían as tales augas territoriais, de aí o litixio actual coas de Xibraltar, xa que España di que no acordo non se lle concedían máis augas que as do porto, mentres Inglaterra e o Peñón argüen que daquela ningún país tiña máis. Efectivamente, foi posterior a esta Guerra de Sucesión a práctica dos distintos países de reclamar como propia unha franxa de mar de tres millas de largo desde a costa. Esta distancia era a que podían alcanzar as balas de canón disparadas polas baterías costeiras. Melloran as armas, aumentan as distancias de tiro e pasamos, aínda hai ben pouco, ás 12 millas. O das 200, que teñen algúns países, responde exclusivamente a razóns económicas (pesca na Corrente de Humboldt, riquezas minerais do fondo submarino, etc.).

A Guarda casas estreitas e apretadas protexéndose do vento.

Unha cousa é a lexislación e outra moi distinta é o día a día, ao longo de séculos, das diferentes comunidades piscatorias. Xa citei o caso da Confraría do Corpo Santo de Pontevedra e podería traer aquí exemplos semellantes de todos aqueles portos de mar que, pola razón que fose, puideron impor a súa autoridade aos restantes da zona. Unha comunidade de pescadores asenta nun núcleo máis ou menos grande, pero sempre con aspecto urbano. Se nas aldeas de labregos as casas son habitualmente exentas e circundadas de muros con amplo portalón, as casas mariñeiras, pequenas, apéganse unhas ás outras, con paredes medianeiras para se protexer mutuamente e trazando conxuntos de rúas e corredoiras, frecuentemente sinuosas para romper o vento. O que se procurou para escoller a ubicación foi a proximidade dunha cala onde poder varar os barcos, así como a presenza de auga potable. Vento, salitre e area fan que a terra aproveitable para usos agrícolas sexa ruín e escasa, por iso o mariñeiro ten moi pouco de terra e moito de mar.

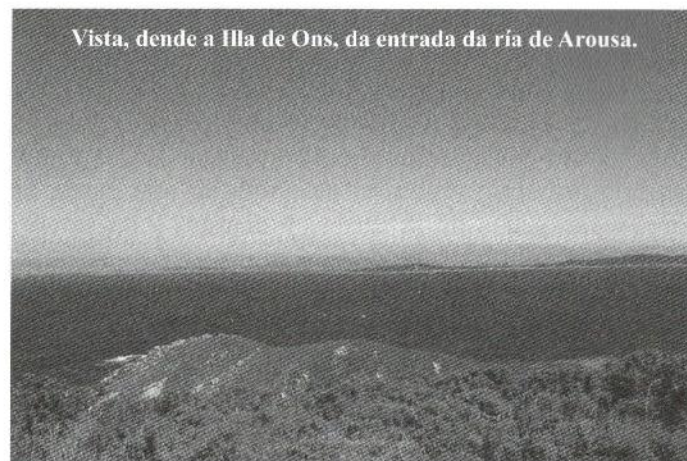
Xibraltar reclama as súas augas territoriais.

El sabe e proclama que o mar é de todos, que ninguén ten papeis de propiedade sobre el, mais aquelas augas e aquelas fanequeiras que están próximas ao seu porto son tidas como propiedade comunitaria, considerando un intruso a calquera barco foráneo que lle dea por fondear ou largar alí o aparello. Pero cando as postas de pesca equidistan ou están moi lonxe de varios portos, todos eles as consideran comúns e arróganse o mesmo dereito a pescar nelas. Canto máis próximos entre si estean dous portos, as posibilidades de que existan malas relacións aumentan de xeito exponencial, mais, como veremos, non sempre. Teño escrito sobre as tensas relacións, con coplas satíricas incluídas, entre Muros e Porto do Son e mesmo empreguei unha anécdota clarificadora acontecida en Terranova entre pescadores da Póvoa de Varzim e da veciña, casa con casa, Vila do Conde. O capitán do barco bacallaeiro chama os *doris* porque se vai botar enriba un equinoccio. Chegan estes ao costado e o capitán ordena: “Poveiros a bordo” e ve como soben pola escaleira de gato unha chea de pescadores, pero o mar xa está enriba e outros moitos seguen nos *doris*. El, seguramente de Aveiro, non entende nada da situación ata que alguén lle aconsella que diga: “Cachinas a bordo”. Dito e feito: soben os restantes. Un cachina prefere quedar no mar, se só se mencionou aos poveiros.

Doris no museo de Cachinas (Vila do Conde).

Hai anos fixen un traballo de campo, recollido en Calo (1998) sobre as relacións entre os mariñeiros dos distintos portos da ría de Pontevedra, concluíndo que as relacións dos de Portonovo cos de Bueu non eran especialmente negativas, levándose peor os primeiros cos de Sanxenxo, se ben por

Vista, dende a Illa de Ons, da entrada da ría de Arousa.

causas alleas ao mundo da pesca, da que esta última localidade nunca foi precisamente un exemplo. No que si coincidiron todos os informantes, tanto de Bueu, como de Ons ou de Portonovo foi en considerar os peores con moito aos de Rianxo. Dixéronme que “Viñan antes os do Norte, os dalá do Norte... (Escarabote, Rianxo) nuns botes ghrandes, neghros e nós o nome que lles tiñamos: están os burros na ría”. E os de Ons dixéronme que cando ían mercar algo á taberna da Illa, nin se falaban entre eles e que se mataban entre si por escoller os mellores sitios para secar os aparellos. Os de Portonovo contáronme que, cando remataba a ceifa, antes de marchar para Rianxo

que se dedicaban a roubar cabos, betas e risóns. O mar é de todos, pero preferimos que os alleos non se acheguen pola nosa costa.

Bibliografía:

CALO LOURIDO, Francisco (1998): “Individualismo fronte ós nosos, afirmación local contra os alleos e defensa do territorio”. In CALO LOURIDO (coord.): Antropoloxía Mariñeira. Actas do Simposio Internacional de Antropoloxía In Memoriam Xosé Filgueira Valverde. Consello da Cultura Galega. Santiago de Compostela, pp. 29-42.

CALO LOURIDO, Francisco (2003): “Achegamento á pesca, ós seus protagonistas e ós seus territorios (S. XII-XVI)”. In CALO LOURIDO (coord.): Actas do Simposio de historia marítima do século XII ao XVI. Pontevedra e o mar. Concello de Pontevedra. Pontevedra, pp. 15-42.